

2

Л Е Т О П И С

МАТИЦЕ СРПСКЕ

ЈУЛ
АВГУСТ

1 9 7 7

Н О В И С А Д

МИТАР ПЕШИКАН

О ПОТРЕБАМА И МОГУЋНОСТИМА ДАЉЕГ РАДА ПОСЛЕ ЗАВРШЕТКА РЕЧНИКА МАТИЦЕ СРПСКЕ

Истрајала је Матица српска у једном дуготрајном и сложеном програму, у коме у појединим тренуцима није било лако истрајати; нашло се и лексикографских радника који су истрајали, и — што је било нарочито важно — нашло се и таквих који су у критичном тренутку прискочили у помоћ и придружили се смањеној и делимично поусталој екипи ранијих сарадника. Захваљујући тој истрајности најзад је пред нама свих шест књига Речника Матице српске, готово је дело које у двојстручу је нашу стручно предочену савремену лексику, које тиме постаје један од темељаца наше филологије и језичке културе, поред осталог — дело без чије се интензивне употребе неће више моћи израђивати ниједан наш речник општег типа, шири или сажетији, једнојезични или двојезични (кад полази од наших речи).

И сад је пред Матицом српском и пред људима који одлучују о њеним програмима и материјалним могућностима одсудни тренутак опредељења: да ли узети да се са појавом Речника завршио Матичин лексикографски програм или сматрати да је само створена основа за даљи рад, да је, после једног таквог пионирског и у извесном смислу екстензивног задатка као што је стварање првог богатог речника нашег новијег језика, на реду рад којим би се учврстио, развио и применио достигнути успех.

Ако превагне онај први избор, он је сам по себи речит, и о њему се нема шта говорити. О другој могућности, међутим, има разлога да се размишља, чак и ако у овом тренутку не буде потребних објективних и субјективних услова да се крене тим путем, јер ни у том случају неће бити сувишно предочити једну могућну оријентацију, једну оцену какав би програм био пожељан, наравно у оквирима који не изгледају нереални. Овај условни пројекат заснива се на добрим и лошим искуствима из досадашњег рада на Речнику Матице српске, као и уопште на нашим лексикографским програмима.

Истовремено, овај нацрт је покушај да се укаже на неке одређене кораке (посебно на могућни удео Матице српске у томе) који би помогли извођењу лексикографије из зачараног круга или са слепог колосека на којем се нашаа, савлађивању њеног противречног положаја у односу на лингвистику уопште — без обзира на то да ли је у тај положај вуку сами лексикографи, одвајајући се од лингвистике и њених метода, или је тамо потискује скепса и непризнавање распрострањено међу осталим лингвистима, или до тога долази снаом материјалних и институционалних прилика.

Та противречност пре свега је у томе што не може бити лексикографије високог нивоа ако јој се не посвећују потпуно квалификовани лингвисти, који би и у другим гранама филолошког рада и истраживања могли постизати аналогно високе домете — а што при томе лексикографија каква јест не нуди својим посленицима праве и неспутане могућности систематског испитивања лексике, пуног и слободног излагања нађених резултата и уопште нормалног и нормално идентификованог ауторског рада. Ако не нађе начина да пружа такве могућности, лексикографија неће моћи привлачити најспособнији научни подмладак, а без тога она нема сутрашњице, она је осуђена на екстензивност и само половично искоришћавање могућности које потенцијално пружа лексика и њена научно-стручна обрада.

Известан примењени карактер и широка културна намена лексикографских дела не значи никако да се може ићи на нижи ниво рада и радника него у лингвистици уопште. Нема приземних задатака у филологији, него само приземног извођења или препуштања веома одговорних послова у недовољно компетентне руке.

Није излаз из тих противречности ни то да се што шири круг лингвиста високе способности узгредно бави лексикографијом, јер обим и сложеност лексичких програма тражи да они за што већи број најквалификованијих филолога буду главни радни задатак. Главни — а не једини, јер лингвистички радници који се повлаче само у лексикографију неминовно заостају, чине лексикографију зависном и рањивом, лишавају је могућности да у пуној мери искоришћава достигнућа лингвистике и да свој прилог уграђује у лингвистику.

За праву интеграцију лексикографије и нормалног ауторског рада лингвиста није, међутим, довољно само допуштање и омогућавање таквог индивидуалног рада као допуника, него треба за њега стварати услове и у оквиру самих лексикографских програма. Предочавању таквих могућности, у перспективи усмеравања рада Матице српске, посвећен је трећи одељак овог написа. Али почнимо од оно-

га што може бити најбоља основа и ослонац таквога рада а истовремено и најзаинтересованији корисник, тј. од Речника Матице српске и речничке документације.

1. РЕЧНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ као трајан програм (дело које се понавља у унапређеним и осавремењеним издањима)

Први је предуслов овога да Матица и њени сарадници — а такође њени финансијери — придају раду на даљим издањима исти значај као и изради прво издања, те да се створе потребни услови за извођење једног смишљеног и интензивног програма. Циљ би био да Речник МС не буде једнократно дело, које је — истина — заузело веома значајно место у нашој језичкој култури, али које би постепено заостајало за временом, и у погледу квалитета и у погледу садржаја. Напротив, на Речник МС треба гледати као на прву верзију, која ће у даљем издавању држати корак са развојем наше лексике и наше филологије, све боље задовољавајући потребе за једним оваквим фундаменталним приручником. Тако би појава новог издања (или, оптимистички говорећи: сваког новог издања) опет значила крупан догађај у нашој култури. За овај циљ би, ако допусте објективне и субјективне околности, требало спровести низ лексикографских поступака.

Треба, пре свега, наставити и појачати претрагу грешака и најизразитијих лексикографских слабости, започету за потребе исправки уз прво издање. Треба радити на унапређивању систематичности и доследности обраде у Речнику, тежити једнаком поступку према речима исте природе, према лексичким јединицама које спадају у исту категорију. Овде се подразумева уједначавање акценатског, граматичког и семантичког третмана истородних односно системски повезаних речи. Системска обрада лексике представља трајан задатак науке о нашем језику, и стање у Речнику зависиће од достигнућа у том правцу, а посебно од напретка у програму изложеном даље (у другом и трећем одељку).

Треба попуњавати Речник новим јединицама и новом грађом из наше савремене литературе и јавне речи, како не би заостајао за временом и развојем наше лексике и како би унапређивао репрезентативност свог лексичког фонда. Знатнији успеси у овоме условљени су стварањем картотека предвиђених у другом одељку, али би се понешто могло урадити и на основу постојеће грађе и приручника. Нарочито би често било потребно уз уобичајна два примера додавати и трећи. Наиме примењивани формални кључ „један према један”, по коме је уношена грађа из

Матице српске и Матице хрватске, значи и извесну слабост избора примера. У погледу разуђености нашег језичког израза он није у складу с реалним стањем, јер би начелно требало тежити да у Речнику буду равномерно заступљени и екавски извори, и ијекавски извори са особинама хрватске језичке варијанте, и остали ијекавски извори (какви су — поред већине народних умотворина и старијих писаца као Вук, Даничић, Матавуљ — савремени босанскохерцеговачки и црногорски извори). У хронолошком погледу, поред нпр. два савремена примера, добро би дошао и један старији, који би показивао да реч није никакава новотворина, него да спада у наш класични израз. У садржајном погледу трећи пример би илустровао ширину и преливе датог значења. Такође би покојим примером требало поткрепити и речи са граматичком дефиницијом за које у првом издању (због штедње простора) нису давани примери (нпр. за несвршене парњаке свршених глагола). — Попуњавање се по правилу не би могло извршити истискивањем старе грађе, него би било нужно допустити и извесно увећање обима Речника.

Неопходно је, даље, подврћи ревизији обраду стручних термина који су ушли у Речник, нарочито оних који спадају у терминологију програма основне и општеобразовне средње школе. Коректна обрада термина један је од првих услова да Речник иде у школе и њихове библиотеке. Као даље развијање овога, треба унапређивати избор термина и попуњавати терминолошки фонд Речника. Ово је врло опсежан посао, којему би коначни циљ био да у Речник уђу сви трајнији општепознати и широко познати термини, као и сви стандарднији термини из уџбеника основне и општеобразовне средње школе. Овај далекосежни циљ могао би се остварити тек у наслону на даљи предложени програм, али би одмах требало да се почне радити у том правцу колико се могне.

Треба, најзад, стално унапређивати нормативну компоненту Речника — како изричити нормативни апарат, тако и оне елементе обраде који имају посредног значаја за оцену књижевне и употребне вредности лексичких јединица и с њима везаних језичких појава. Мада Речник по свом карактеру не може бити нормативни речник књижевног језика, он се — хтели то ми или не хтели — консултује и у нормативне сврхе, а и сама природа описне лексикографије не допушта некакву неутралност у овом погледу. Треба, дакле, у Речник све више уграђивати функцију језичког саветника — изричитог за оне појаве где се поуздано може разликовати књижевно од некњижевног, неправилног, лошег — а исто тако настојати да сва обрада буде што објективнија, у што бољем складу с језичким стан-

дардом, па ће сама та објективност помагати корисницима да се боље снађу и у нормативном оцењивању и неговању језичког израза.

Веома сложена и у доста елемената неодређена ситуација у којој се налази наше језичко нормирање уноси доста ограничења у могућности практичног рада на овом пољу, али се он не може ни обуставити. То практично значи да у поларизованом варијантском дублетизму Речник МС не треба да се упушта у оцењивање употребне вредности, обичности и фреквенције оних варијаната које су карактеристичније за књижевни израз у Хрватској или уопште у другим регијама на нашем подручју; довољно је што су такве речи повезане знаком једнакости са одговарајућом речју, чиме је призната њихова нормативна пуноправност и право грађана на слободан избор. Међутим, осталу лексику и њене елементе треба обрађивати без осећања спутаности, примењујући на њу призната мерила језичког нормирања, али водећи рачуна о томе да је лексика поље где језик живи, где се развија и богати новим могућностима, тако да би свака крутост и једностраност наносила озбиљну штету нашој језичкој култури.

Било би, међутим, погрешно преценити могућности унапређивања систематичности и јединства обрађивачког поступка у Речнику МС — како у погледу нормативних елемената тако и уопште у лексикографском методу. Не треба заборавити да је Речник по начину своје израде у ствари зборник посебних прилога, израђиваних у различитим ауторским комбинацијама, и ма колико се подробно утврдила правила обраде — доста ће зависити од ауторства дате секције текста, од личне оцене и поступка. То вреди и за даља издања; тек кад би се могло одступити од система секција текста, поверавајући истим сарадницима ревизију појединих поступака или обраде одређених лексичких система на целом распону од А до Ш — постизало би се стварно јединство, док ће при систему ауторских секција уједначеност неминовно имати више технички и формални карактер.

2. Допунске лексикографске картотеке

Три предвиђене допунске картотеке (в. ниже) имале би оправдања и ако се не приступи битно проширеном и ревидираном издавању Речника МС. Ипак, њихов значај би био далеко већи ако би ишле заједно са унапређивањем Речника, јер би коренито допринеле његовој вредности.

а) *Терминолошка картотека* (општеобразовна). Требало би да послужи као основ за израду парцијалних монограф-

ских терминологија појединих струка (в. одељак 3), а такође као основ унапређивања обраде терминологије у Речнику. Зато би било нужно ексцерпирате свих врста уџбеника основне и општеобразовне средње школе, из разних центара. Брз успех у овоме могао би се остварити ако би се постигао договор са сарајевским књижевно-језичким институтом да допусте преснимавање своје грађе (она садржи исцрпан материјал из БХ, а доста и из других република); за узврат Матица би аналогно омогућила снимање грађе коју би сама ексцерпирала. Требало би посебно задржати листиће за поједине стручне гране, а могло би се поћи на дупликат за азбучење у једном заједничком каталогу. Без ове картотеке неће се урадити ништа што би било од фундаменталног значаја за терминологију као услов успешног школства и успешног неговања језичке културе.

б) *Обрнута (инверзна) картотека лексике Речника МС.* Без концентрисања речи по суфиксима и структури, што се у највећој мери постиже обрнутим азбучењем, не може се до потребног нивоа довести акценатска и категоријска обрада лексике. Картотека би послужила као основ за посебне студије и монографије, омогућила би издавање инверзног речника (или и израду речника рима, сликова), а посебно би омогућавала унапређивање систематичности у Речнику. — За ово би било нужно (ако се не би и пре другог издања створила та картотека ксерографским снимањем са I издања) не растурати слог II издања, него разредити речи и отиснути их на табакe погодне за исецање у листиће.

в) *Картотека нове лексичке грађе.* Без рада на овој картотеци Речник би неминуовно заостао за временом, ма каква се пажња посветила отклањању слабости обраде. Зато би било нужно пре свега одредити корпус извора у којима ће се тражити нова грађа, а онда организовати претрагу, односно откупљивати збирке које би из тих извора неко ексцерпирало. Чак и кад би се даље издавање Речника углавном фиксирало у обиму садашњег издања, вредело би прикупљати нову лексику, како би се имао увид у њу за потребе разних филолошких програма; могле би се издавати и допунске свеске Речника.

3. Библиотека лексичких монографија

Ни најбољи и најпозданији лексикографи не могу постићи потребну систематичност и лингвистичку доследност обраде идући по стихији азбучног реда општег речника (Даничић је нпр. од бројева обрадио *четири*, од заменица *чији*, од предлога *без* — тј. истргнуте речи из већих лексичких система, и то такве које немају основно или кључно

место у систему). За прави развој лексикографије и лексикологије и за постизање систематичности и доследности у речнику нужно је обрађивати издвојене лексичке системе, па тек кад се анализирају и обраде у међусобном складу, уз примену истих начела и уочавање општих законитости и односа — могу се резултати уклопити у општи азбучни ред. То практично значи да обради и анализи појединих лексичких система треба приступити монографски, из чега би резултирале или засебне монографије, или студије и обраде којима би требало давати место у Матичиним зборницима.

Тако израђена монографија излагала би и резултате обраде који се због своје природе или обима не могу директно укључити у Речник, али би се могла уговорати обавеза аутора да резултате формулише и у облику директно применљивом у Речнику — било да их угради у саму монографију било да их поднесе као посебан рукопис (најбоље на листићима). На овај начин уклонила би се најбитнија сметња за привлачење најспособнијих лингвистичких радника на учешће у лексикографији, јер не би били принуђени на оштетивање оних резултата својих испитивања који се не могу уклопити у стил и обим речничког излагања, а не би се обезличавао и постајао анониман њихов ауторски рад, него би био посебно објављен.

Укључивање у ову библиотеку заслуживали би разнородни радови посвећени лексици (наравно, ако су израђени на потребном нивоу). Неки од њих били би више научно-лингвистичког карактера, а неки више практичног и примењеног типа; једни би се непосредније наслањали на материјал Речника МС, а други би били независнији; на пример:

а) терминологије појединих стручних грана, у средњошколским оквирима или и шире;

б) монографије које би утврђивале законитости, односе и правила по којима се управљају речи разних лексичких категорија (у акцентолошком, граматичком или семантичком смислу);

в) инверзни или и структурални речник;

г) систематски језички саветник о лексици или и речник нормативне намене;

д) монографија посвећена анализи стране лексике у нашем језику;

ђ) речник знатнијих страних географских имена, са утврђеним и примењеним правилима транскрипције и творбе етника;

е) зависно од напредовања наше ономастике — речник домаћих етника, имена становника и одговарајућих придева (у наслону на основну реч);

ж) обраде знатнијих система помоћних речи (као бројеви, заменице, префикси, предлози, везници, узвици, речце) или речи карактеристичног значења и сл.;

з) допунске свеске нове лексике, која није ушла у Речник (ово ако би се остало при постојећем обиму издања, или ако би било опортунo објавити допунску свеску пре него што сазру услови за ново издање Речника у целини).

Ово је оквирни и оријентациони програм, који би се — наравно — могао само делимично остваривати. Доста таквих пожељних монографија представљало би у садашњим условима нереалан задатак, због великог обима, који је практично несавладив за појединца. Међутим, предвиђеним стварањем терминолошке и инверзне картотеке створили би се неопходни предуслови да низ монографија постане сасвим остварив задатак.

Неке теме, нпр. поједине гране средњошколске терминологије, биле би погодне за магистарске радове. У замену за позајмљену грађу, могла би се уговорати обавеза аутора да и у случају да не постигне ниво потребан за објављивање уступи један примерак за Матичину рукописну документацију, како би се уз потребну редакцију могао искористити за Матичине лексикографске програме или у коауторском договору дорадити до нивоа који омогућује објављивање.

*
**

Кад би се могло рачунати с већим замахом програма, за ову библиотеку лексичких монографија добро би дошли речници појединих значајних писаца или књижевних корпуса, чиме би се припремао добар материјал и за поуну великог речника. Могло би се чак ићи и на извесно излажење из оквира савременог књижевног језика (нпр. дијалекатски речници или речници посвећени одређеним деловима нашег књижевног наслеђа из предвуковског доба). Сметње за остварење овога више су материјалне него радне природе, јер би се обрађивачи могли наћи (из редова докторанада или магистранада, а и иначе) ако би им се могао понудити ексцерпирани и узбучени материјал. Лексикографска филологија зато и јест углавном ограничена на институтске и институционалне програме што критичан и пажљив филолог не може савладати обим посла ако му се не пружи техничка помоћ, ако се не ослободи техничког рада на ексцерпирању, азбучењу, умножавању и сл., како би сву пажњу могао посветити стручној обради.

Ако се из ових или оних разлога не би могло поћи на проширено и ревидирано издавање великог речника, замаш-

нији лексикографски програми могли би се организовати око термиолошког речника (комбинованог са парцијалним монографским терминологијама), или око сажетог речника књижевног језика (један или два тома), или око речника синонима.

Сваки би од тих програма изискивао посебни, веома пажљиво разрађени методолошки и радни пројекат, јер не би било оправдано везивати за те послове Матичино име ако би се они изводили екстензивно и импровизовано, ако не би могли рачунати са битно унапређеном системском, нормативном и семантичком обрадом. Неумесно би било да се тиме подробније бавимо у овом часу, кад још није јасно да ли ће се уопште поћи на интензивно настављање лексикографског програма или ће се испустити тренутак и допустити да тај програм изгуби замах и замре.